

بررسی مصحف فاطمه زهراء ÷ در آینه روایات با رویکرد کلامی

سید محمدتقی موسوی *

چکیده

حضرت فاطمه ÷ یکی اسرار خداوند متعال است که شناخت زوایای بلند زندگی ایشان برای انسان‌های عادی قابل درک نیست و بسیاری از تحولات زندگی ایشان از دید مسلمان‌ها مخفی مانده است. مصحف فاطمه ÷ این خیر کثیر الهام شده از سوی خداوند متعال، به عنوان میراث بس ارزشمندی در دست امام عصر # است. در روایات بسیاری از ائمه هدی ^ درباره پیدایش، محتوا، عدم ربطش به قرآن، اخبار از حوادث آیند، نشانه امامت، نزول جبرئیل، وارد شده است. همچنین شبهات از طرف اهل سنت بر وجود این مصحف وارد گردیده و نقد از آن شبهه‌ها از مباحث مهم است که در این پژوهش به آن پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: مصحف فاطمه، امام جعفر صادق، آیات، روایات، شبهات معصومین ^.

طرح مسئله

علم پیشوایان معصوم[^] برگرفته از سرچشمه علم و دانش الهی است که بشر عادی توان فهم آن را ندارند به همین دلیل در برخی از روایات رسیده از معصومین گویایی این مضمون است که: (درک و آگاهی از وضع) خبر ما دشوار و مشکل است و کسی نمی‌تواند آن را تحمل نماید، مگر فرشته مقرب پروردگار، یا پیامبر مرسل، یا مؤمنی که خداوند متعال قلبش را برای ایمان امتحان و آزمایش کرده باشد، و یا شهری که استوار و محکم باشد.

زندگانی ائمه معصومین[^] دارای راز و رمزی است که جز خود آن حضرات کسی از آن خبر ندارد و آنها داراری منابع عظیم علم است و گنجینه‌های سرشار از معرفت که یکی از منابع علم ائمه معصومین[^] مصحف فاطمه است که از امامان[^] به یکدیگر ارث رسیده و دیگران را نه توان بر نگهداری آن است و نه قدرت بر خواندنش و این مصحف و گنجینه علم دردست با کفایت امام عصر# است. به راستی پرسش‌های بسیاری ذهن فکر و اندیشه برخی را به خود مشغول داشته است که مصحف فاطمه ÷ چیست؟ چه زمانی به وجود آمد؟ چه مطالبی را در بر دارد؟ و اکنون کجاست و در اختیار کیست؟ و ... پرسش‌هایی است که تا حدودی پاسخ آنها در این نوشتار مختصر روشن می‌گردد.

در این پژوهش تلاش شده است که مصحف فاطمه را از منبع کتب کلامی و حدیثی مورد بررسی قرار گیرد احادیث فراوان درباره مصحف فاطمه وجود دارد و همچنین شباهت درباره این مصحف از مذاهب دیگر وارد کرده‌اند.

واژه‌شناسی

واژه‌شناسی، مهم‌ترین محور یک پژوهش است، که اگر درست تجزیه و تحلیل گردد، بسیاری از معضلات مباحث پیشرو روشن می‌شود. به ویژه در پژوهش حاضر، که اصل اختلاف در کلمه مصحف است، و عده‌ی را به اشتباه انداخته است.

مُصَحَّف در لغت به معنای چیزی است که صحیفه‌ها را در آن جمع می‌کنند؛ یعنی

چیزی که دارای دو رُویه (جلد) بوده و در آن، اوراق جمع‌آوری و نگهداری می‌شده است (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۵۱۴/۲) واژه مُصْحَف در قرآن نیامده است؛ اما هم‌ریشه آن یعنی واژه صُحُف، ۸ بار به کار رفته است و به کتاب پیامبرانی چون ابراهیم، موسی و به لوح محفوظ و نامه اعمال صُحُف گفته شده است. صُحُف جمع صحیفه است و صحیفه صفحه‌ای است که بر آن می‌نویسند (رامیار، ۱۳۶۶: ۹) واژه مصحف بعدها برای قرآن به کار گرفته شده است (همان: ۱۰) ذهنیت و تصویری پس از رحلت پیامبر اسلام^۱ در اذهان مسلمانان حتی اصحاب و یاران پیامبر از کلمه «مصحف» وجود داشت. چرا که «مصحف»، بیشتر به نوشته‌هایی از آیات قرآن اطلاق می‌شد و در آن زمان مصحف‌های متعددی وجود داشت و شخصیتی که دارای مصحف بود مصحف را به نام ایشان نسبت می‌دادند مثل اینکه می‌گفتند مصحف علی × به اعتبار اینکه امیرالمؤمنین × دارای مصحف بود. البته هم‌اکنون نیز تعبیر «مصحف شریف» به قرآن مجید، شهرت بسیار دارد. گرچه چنین استعمالی در آن زمان شهرت فراوان داشته ولی این‌طور نبوده که مصحف، تنها به نوشته‌های آیات قرآن گفته شود بلکه نظرشان به معنای لغوی مصحف بوده چرا که به مجموعه صحیفه‌های نوشته شده بین دو جلد که به صورت کتاب درآمده باشد صحف یا مصحف می‌گویند (ابن منظور، همان: ۱۸۶/۹؛ راغب اصفهانی، ۱۳۶۲: ۲۷۵).

بنابراین به مجموعه صحیفه‌ها و نوشته‌هایی که در موضوعات و مطالبی غیر از آیات قرآن نوشته شده باشد مصحف اطلاق می‌گردد و مصحف فاطمه ÷ به همین اعتبار است.

مصحف فاطمه ÷ چیست؟

حضرت زهرا ÷ پس از رحلت پیامبر^۱ ۷۵ یا ۹۵ روز، در جهان زندگی کرد. (مرعشی، ۱۴۰۹: ۳۸۷/۲۸) در این مدت بسیار کوتاه که دوره صبر و استقامت، حمایت از حریم ولایت و در عین حال، حزن و اندوه زهرای مرضیه بود؛ جبرئیل امین - فرشته وحی - بر او فرود آمد و با گزارش‌هایی که از منزلت پدر بزرگوارش در نزد خدا و نیز آینده تاریخ اسلام و تشیع الهام می‌کرد، کتاب ارزشمندی به نام «مصحف فاطمه ÷» برای امامان معصوم^۲ به یادگار

گذاشت.

در جوامع حدیثی، چند مصحف به فاطمه زهرا ÷ نسبت داده شده است: مصحف اول که غالباً از زبان جابر بن عبدالله انصاری نقل شده است. جابر می‌گوید: به دیدن فاطمه ÷ شتافتم تا میلاد امام حسن مجتبی × را به آن حضرت تبریک بگویم، مصحفی را در دست او دیدم... مصحف دوم نیز از جابر بن عبدالله انصاری نقل شده است که او جهت عرض تبریک به مناسبت تولد امام حسین × به محضر مبارک حضرت فاطمه ÷ رفته بود، این مصحف را در دست آن حضرت مشاهده کرده بود. ماجرای مصحف سوم چنین است که پس از ارتحال رسول خدا ا فرشته ای (به قولی جبرئیل) بر فاطمه ÷ نازل می‌شد و حقایقی را بر او عرضه می‌داشت و آن حضرت نیز آنها را برای امیر مؤمنان نقل می‌فرمود و امام × آنها را مکتوب می‌کر (دشفیعی مازندرانی ۱۳۹۰: ۳۵)

دیدگاه‌ها

۱. دیدگاه امام خمینی درباره مصحف فاطمه ÷

از جمله القاب حضرت فاطمه ÷ «محدّثه» است؛ یعنی کسی که فرشته بر او نازل شده و با وی سخن می‌گفته است. بر اساس مفاد پاره‌ای روایات، پس از رحلت رسول خدا ا جبرئیل همواره بر فاطمه ÷ وارد می‌شد و ضمن تسلی دادن ایشان، رخدادهای آینده را برایش باز می‌گفت و حضرت امیر × آنها را می‌نوشت و بدین‌سان «مصحف فاطمه» که یکی از تجلیات علم بی‌نهایت الهی بر روح عظیم فاطمه ÷ است، شکل گرفت. امام خمینی & پس از نقل این موضوع به استناد روایتی معتبر از امام صادق × در کافی می‌افزاید:

ظاهر روایت این است که در این ۷۵ روز، مرادده‌ای بوده است؛ یعنی رفت و آمد جبرئیل زیاد بوده است. گمان ندارم که غیر از طبقه اول از انبیای عظام درباره کسی این طور وارد شده باشد که در ظرف ۷۵ روز جبرئیل امین چنین رفت و آمدی داشته باشد...

من این شرافت و فضیلت را از همه فضائل عظیمی که برای حضرت زهرا ÷ ذکر کرده‌اند بالاتر می‌دانم؛ فضیلتی که برای غیر انبیا، آن هم نه همه انبیا بلکه برای طبقه بالای انبیا و بعضی از اولیایی که در رتبه آنها می‌باشند، برای کس دیگری حاصل نشده است و با این کیفیت که جبرئیل در طول هفتاد و چند روز مرآده داشته باشد، برای هیچ کس تا کنون واقع نشده است. این فضیلت، از مختصات حضرت صدیقه ÷ است. (خمینی، ۱۳۸۸: ۱۹/۲۸۷)

۲. دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله) در باره مصحف فاطمه ÷

مقام معظم رهبری محدثه بودن حضرت زهرا را مربوط به شیعه نمی‌داند و سنی‌ها معتقدند که فاطمه محدثه بوده و روایت از امام صادق × مورد تحلیل قرار می‌دهد و می‌فرماید: (انّ فاطمة كانت محدّثة (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۴/۲۰۶). آن بزرگوار (محدثه) بود. یعنی فرشتگان بر او فرود می‌آمدند، با او مأنوس می‌شدند و با او سخن می‌گفتند. این، مشخصه‌ای است که روایات متعددی درباره آن وجود دارد. (محدثه) بودن مخصوص شیعه هم نیست. شیعه و سنی معتقدند که در دوران اسلام، کسانی بوده‌اند یا می‌توانسته‌اند وجود داشته باشند که فرشتگان با آنها سخن بگویند. مصداق این در روایات ما، فاطمه زهراست. در روایت امام صادق × چنین است که فرشتگان الهی نزد فاطمه زهرا ÷ می‌آمدند؛ با او حرف می‌زدند و آیات الهی را بر او می‌خواندند؛ همان تعبیراتی که نسبت به مریم ÷ در قرآن هست که: (ان الله اصطفیک و طهرک و اصطفیک علی نساء العالمین (ال عمران/۴۲)). این عبارات را فرشتگان به فاطمه زهرا ÷ خطاب می‌کردند و می‌گفتند: (یا فاطمة، انّ الله اصطفیک و طهرک؛) خدا تو را برگزیده و پاک قرار داده است. (و اصطفیک علی النساء العالمین) تو را بر زنان عالم برتری داده است. بعد امام صادق × در همین روایت می‌فرماید: یک شب که ملائکه با آن حضرت مشغول صحبت بودند و این تعبیرات را می‌کردند، فاطمه زهرا ÷ علیها به آنها فرمود: (ألیست المفضّلة علی نساء العالمین مریم؟) یعنی آن زنی که خدای متعال فرموده است (واصطفیک علی نساء العالمین) آیا مریم نیست که خدا او را بر زنان عالم برگزید؟ ملائکه در جواب، به فاطمه زهرا ÷ عرض کردند: (مریم نسبت به زنان دوران خودش برگزیده بود و تو نسبت به زنان

همه دوران‌ها - از اولین و آخرین - برگزیده هستی). این چه مقام معنوی والایی است! انسان عادی - مثل ما - نمی‌تواند این عظمت و رتبه را به درستی، حتی در ذهن خود، تصوّر کند. یا در روایتی از امیرالمؤمنین * نقل شده است که فاطمه زهرا ÷ به ایشان می‌گوید: (ملائکه می‌آیند و مطالبی را به من می‌گویند). امیرالمؤمنین به ایشان می‌گوید: (وقتی صدای ملک را شنیدی، به من بگو تا آنچه را می‌شنوی بنویسم.) و امیرالمؤمنین، آنچه را که ملائکه به فاطمه ÷ املا می‌کردند نوشت و این، کتابی شد که در نزد ائمه ما ^ بود و هست و (مُصْحَفُ فَاطِمَةَ) یا (صَحِيفَةُ فَاطِمَةَ) نامیده می‌شود.

در روایات متعددی است که ائمه ^ برای مسائل گوناگون خود، به (مصحف فاطمه) رجوع می‌کردند. بعد امام می‌فرماید: (انه ليس فيها حلال و حرام)؛ در این کتاب، احکام حلال و حرام نیست. اما (فیه علم ما یکون)؛ بلکه همه حوادث جاری بشری در دوران‌های آینده، در این کتاب هست. (جعفری، ۱۳۸۱: ۳۰۴/۲) این چه دانش والایی است! این چه معرفت و حکمت بی‌نظیری است که خدای متعال به یک زن در سنین جوانی بخشیده! این، مربوط به مسائل معنوی است.

این مسائل معنوی تا حدود زیادی به فضایل عملی ارتباط پیدا می‌کند. یعنی به آنچه که از تلاش فاطمه زهرا ÷ ناشی می‌شود. مفت نمی‌دهند و بدون دلیل نمی‌بخشند. عمل انسان - در حدّ بالایی - در احراز فضایل و مناقب تأثیر می‌کند (بیانات رهبری در دیدار جمعی از زنان ۱۳۷۱/۹/۲۵؛ نرم افزار نور به سوی پنج)

تسلیت جبرئیل * به حضرت زهرا *

برخی از اصحاب از امام صادق * در مورد مصحف فاطمه ÷ سوال کردند که حضرت در جواب مدت طولانی سکوت کردند و پاسخ دادند که: فاطمه ÷ بعد از پیامبر ا هفتاد و پنج روز عمر کردند و به خاطر پیامبر ا اندوه فراوانی را تحمل می‌کردند. در این مدت جبرئیل بر ایشان نازل می‌شد و ایشان را به نیکوئی تسلی و تسلیت می‌داد و از پیامبر ا و جایگاه آن حضرت برای او تعریف می‌کرد (مجلسی، همان: ۴۱/۲۶)

امکان نزول فرشته و وحی بر فاطمه ÷

ادله: از روایات استفاده می‌شود که این مصحف را جبرئیل پس از رحلت پیامبر اکرم | برای فاطمه آورده که آن را فاطمه ÷ املا می‌کرد و علی × می‌نوشت. (کلینی، همان: ۲۴۰/۱؛ رضوانی، ۱۳۸۴: ۳۱۶)

دیدگاه

۱. نظر حضرت امام خمینی & نزول جبرئیل

امام خمینی & درباره شایستگی وجودی حضرت فاطمه ÷ - برای دریافت وحی می‌گوید: «مسأله فرود آمدن جبرئیل (بر حضرت زهرا ÷) یک مسأله ساده نیست. خیال نشود که جبرئیل برای هر کس امکان نزول دارد. یک تناسب کامل میان مقام و عظمت جبرئیل که روح اعظم است، و روح آن شخصی که جبرئیل بر او وارد می‌شود، لازم است.» (خمینی، همان: ۲۷۸/۱۹).

۲. دیدگاه حسن زاده آملی

حضرت آیت‌الله حسن‌زاده آملی | در مورد معرفت فاطمه ÷ بر این باور است که هر کس فاطمه ÷ را بشناسد لیلۃ القدر را درک کرده است و می‌فرماید:
و به دلیل همین وسعت روح و شأن رفیع فاطمه ÷ بود که پیامبر اکرم درباره‌اش فرموده:
هر کس فاطمه ÷ را آن‌گونه که حق معرفت بدو است بشناسد، لیلۃ القدر را ادراک کرده است، و همانا که فاطمه نامیده شده است بدین لحاظ که خلق از کنه معرفتش بریده شده‌اند - یعنی به کنه معرفت او نمی‌رسند (حسن زاده آملی: ۲۶۱).

جبرئیل و میکائیل و اسرافیل مامور بر آوردن مصحف

هنگامی که خداوند خواست تا آن را بر فاطمه ÷ نازل کند، جبرئیل و میکائیل و اسرافیل را مامور این کار نمود که در نیمه شب جمعه رخ داد در حالی که فاطمه ÷ در حال نماز بود و

بعد از اینکه نمازش تمام شد به او سلام کردند و گفتند: سلام (خداوند) بر تو سلام می‌فرستد و مصحف را بر دامن او نهادند و او نیز فرمود: سلام مخصوص خداوند است و از اوست و به سوی اوست و بر شما ای فرستادگان خدا سلام باد. سپس فرشتگان به آسمان عروج کرده و فاطمه ÷ بعد از نماز صبح تا ظهر مشغول خواندن آن مصحف شد تا اینکه به آخرش رسید. و یقیناً اطاعت از فاطمه ÷ بر تمام مخلوقات الهی از جن و انس و وحوش و انبیاء و ملائکه واجب است.

زمان نزول مصحف در حیات حضرت زهرا بعد از فوت پدر^۱

امام صادق × در پاسخ به محدثانی که درباره مصحف فاطمه ÷ سؤال کردند مدت طولانی سکوت کرد؛ (کلینی: ۲۴۱/۱؛ صفار: ۱۷۳؛ عطاردی: ۲۸۱؛ مجلسی: ۵۴۵/۲۲). بعد فرمود: شما درباره چیزهایی که چه لازم دارید و یا لازم ندارید جست‌وجو و تحقیق می‌کنید. فاطمه ÷ پس از رسول خدا هفتاد و پنج روز، حیات داشت و بر اثر رحلت پدرش اندوه فراوان بر او وارد گشت. جبرئیل - فرشته وحی - پیوسته بر او فرود می‌آمد و ناگواری‌ها و اندوه جدایی پدر را به خوبی‌ها جلوه می‌داد و به جاننش آرامش می‌بخشید. به او از پدر و جایگاه بلندش در نزد پروردگار خبر می‌داد و نیز از حوادث آینده که بعد از فاطمه ÷ نسبت به فرزندانش واقع خواهد شد گزارش می‌داد. علی × تمام آن گزارش‌ها و اخبار را می‌نوشت که همین مصحف فاطمه ÷ را شکل داد. «(سبحانی، بی‌تا: ۵۸۳)

نگارش مصحف توسط امیر المومنین علی ×

گرچه پیدایش و اتمام مصحف فاطمه ÷ پس از رحلت رسول خدا انجام گرفت و از جانب خداوند به او الهام گشت که احادیث زیادی بر این دلالت دارد؛ ولی در برخی از روایات زمینه‌های پیدایش آن را از زمان حیات رسول الله می‌داند.

الف. از امام صادق × نقل شده است که فرمود: «مصحف فاطمه ÷ به املاء رسول الله و خط علی × شکل گرفت.» (صفار، ۱۴۰۴: ۱۸۱؛ مجلسی همان: ۲۶/۲۷۱) چنین مصحفی در

چندین حدیث، با اسناد مختلف از امام صادق × نقل شده است و اینکه رسول خدا املا کرد و علی × با دست مبارکش نوشت این نظریه را اثبات می‌کند که مصحف فاطمه ÷ در زمان پدرش به وجود آمد.

ب. برخی قائل‌اند که جمله «رسول الله» در این احادیث، منظور، پیامبر اسلام نیست، بلکه همان فرستاده خدا، فرشته وحی است که اخبار و گزارش‌ها را املا کرد و آن‌ها را نوشت. (همان: ۴۲/۲۶)

ج) شاهی که سخن این گوینده را تایید می‌کند حدیثی است که ابوبصیر از امام صادق × نقل کرده و در آن کلمه رسول نیست. «شئ هو شیء املاه الله و اوحی الیها؛ (همان: ۳۹/۲۶) همانا - مصحف فاطمه ÷ چیزی است که خداوند آن را بر فاطمه ÷ املاء و به سوی او وحی کرد.» روشن است که املاء خدا به واسطه فرشته وحی است.

د) در روایت دیگری فرمودند: فاطمه ÷ مصحفی از خود به یادگار گذاشت که قرآن نیست و اما کلامی از کلام خداوند است که برایشان وحی می‌فرمود و پیک خداوند بیان می‌کرد و امیرالمومنین علی × آن را می‌نگاشت. (مجلسی، همان: ۴۱/۲۶).

حضرات ائمه ^ وارث مصحف فاطمه ÷

پس از این مصحف به امیرالمومنین علی × و از ایشان به امام حسن × و سپس به امام حسین × و سپس به ما رسید تا اینکه نزد صاحب امر برسد. ابوبصیر فرمود: این علم بسیاری است. امام × فرمود: تمام این مطالب از ورق اول بود و از ورق دوم هیچ مطلبی نگفتم. (طبری، بی تا: ۲۷)

مصحف فاطمه ÷ در دست امام زمان ×

مُصْحَف فاطمه ÷ نام کتابی که فرشته الهی مطالب آن را برای حضرت فاطمه ÷ بیان کرده. این کتاب نزد امامان شیعه بوده و بین آنان دست به دست می‌شده است و دیگران بدین کتاب دسترسی نداشته و ندارند. این کتاب اکنون در دست امام زمان # است. برخی از اهل سنت

مدعی شده‌اند که شیعیان قرآن دیگری به نام مصحف فاطمه دارند اما امامان شیعه همواره بر این امر تاکید کرده‌اند که این مصحف، کتابی غیر از قرآن است (محمد طبری، ۱۳۶۸: ۶۸؛ مغنیه، ۱۴۱۴: ۳۰۸) و شیعیان همان قرآن رایج در بین مسلمانان را قبول دارند.

فرستادن مصحف علت برطرف شدن حزن فاطمه ÷

در حدیث دیگری از امام صادق × است که «خداوند متعال زمانی که پیامبر را قبض روح کرد، بر فاطمه ÷ از اثر رحلت پیامبر ا اندوهی وارد شد که جز خدای عزوجل کسی نمی‌داند چه حزنی بود. لذا خداوند، فرشته‌ای را به سوی او فرستاد تا غم و اندوهش را برطرف نماید و با او سخن گوید (عطاردی: ۲۸۲).

اسامی جمیع مومنین و کافرین در آن ثبت است

ابوبصیر از امام باقر × در مورد مصحف فاطمه ÷ سوال نموده که آن حضرت فرمودند: خداوند آن را بعد از رحلت پیامبر ا بر فاطمه ÷ نازل نمود و قرآن در آن نیست. در دو جلد از زبرجد است و ورق‌هایش از در سفید است و در آن اخبار گذشته و آینده تا روز قیامت است. در آن خبر آسمان‌ها و ملائکه و تعداد ایشان و غیر ایشان است و خبر تعداد و نام مخلوقات مرسل و غیر مرسل است و کسانی که به سوی ایشان فرستاده شده‌اند، می‌باشد. اسامی تکذیب‌کنندگان و ایمان‌آوردگان به ایشان است. اسامی جمیع مؤمنین و کافرین تا روز قیامت در آن ثبت شده است. همچنین شهرهای شرق و غرب عالم را توصیف نموده و تعداد مؤمنین و کافرین و ویژگی‌های هر تکذیب‌کننده‌ای در آن است. از گذشتگان در آن سخن آمده و از طاغوت‌های ایشان که به حکومت رسیده و مدت حکومت ایشان در جمیع دوران نیز تعیین شده. صفات و تعداد اهل بهشت و اسامی ایشان و نیز اهل جهنم نیز در آن است. علم قرآن و تورات و انجیل و زبور به همان صورتی که نازل شده‌اند در آن است.

مصحف فاطمه و گزارش اخبار تلخ آینده

اخباری که جبرئیل بر فاطمه ÷ وحی می‌کرد پس از رحلت پیامبر | بر فاطمه نازل می‌کرد دو قسم گزارش و اخبار به او وحی می‌کرد: «و یخبرها عن ابیها و مکانه و یخبرها بما یکون بعدها فی ذریتها» (عطاردی، ۲۹۰).

الف: از پدرش و جایگاه و منزلتی که در نزد پروردگار داشت خبر می‌داد. (سبحانی، بی تا: ۴۷۷/۶)
ب: از حوادث تلخ آینده تاریخ که پس از شهادت صدیقه طاهره ÷ نسبت به فرزندانش از ناحیه دشمنان اهل بیت واقع خواهد شد گزارش می‌داد.
بنابراین مصحف فاطمه ÷ این دو نوع گزارش و اخبار را هم در بردارد.

خبر از دانش آینده تاریخ

در بیان از امام ششم شیعیان ذکر شده که محتوای مصحف فاطمه خبر از دانش آینده می‌دهد می‌فرماید: «اما انه لیس فیہ شیء من الحلال و الحرام و لکن فیہ علم ما یکون (صفار: ۱۷۷). آگاه باشید! مصحف فاطمه ÷ چیزی از حلال و حرام خدا را در بر ندارد بلکه در آن دانش آینده تاریخ است.

پاسخگویی به نیازهای جامعه

در برخی از روایات حاکی از آن است که در مصحف فاطمه ÷ مطالبی است که نیاز جامعه را برطرف می‌کند و پاسخگویی نیاز جوامع انسانی است در این باره جعفر بن محمد می‌فرماید:
در مصحف فاطمه ÷ آنچه را که مردم به ما نیازمندند ولی ما به احدی نیاز نخواهیم داشت، حتی ارش خراش در آن موجود است.» (همان: ۱۷۷).

علامه مجلسی در کتاب بحار براین باور است که عبدالله بن حسن، تصورش این بود دانشی که امام صادق × دارد مثل دانش بقیه مردم است. ولی امام صادق × فرمود: «آری! راست گفته است عبدالله بن حسن چون علمی که او دارد مثل علم مردم است ولی به خدا قسم در نزد ما «جامعه» است که در آن حلال و حرام خداست و در نزد ما جفر است و

عبدالله بن حسن چه می‌داند که جفر آیا پوست شتر است یا پوست گوسفند و نزد ما مصحف فاطمه است که به خدا قسم حرفی از قرآن در آن نیست... خوب عبدالله بن حسن آنگاه که مردم از اطراف عالم بیایند و از او سؤال کنند چه جواب خواهد داد و چکار خواهد کرد؟!» (مجلسی، همان: ۴۶/۲۶).

مقام علمی فاطمه ÷

معصومان از جمله حضرت فاطمه ÷ دانش خود را از سرچشمه وحی فرا می‌گرفتند. او از محضر پدر به عنوان بهترین معلم بهره‌ها برد و درس‌های عملی فراوانی از مکتب همسرش آموخت. (رفیعی، بی‌تا: ۲۸) علوم و اسرار که رسول خدا ا برای او باز می‌گفت، علی × می‌نوشت و فاطمه آنها را در مُصْحَف خود گرد می‌آورد. به گفته امیر مؤمنان × علم گذشتگان و آیندگان در صحیفه فاطمیه آمده است. این مصحف هم اکنون نزد امام زمان × است.

امام خمینی & درباره مصحف حضرت زهرا ÷ می‌نویسد: ما مفتخریم که صحیفه فاطمیه که کتاب الهام شده از جانب خداوند تعالی به زهرای مرضیه ÷ است، از ما است (امام خمینی، وصیت نامه الهی، سیاسی)

خبر از وقایع آینده

حضرات معصومین × به مصحف فاطمه ÷ مراجعه می‌نمودند و حوادث آینده را پیش از وقوع آن یادآوری می‌کردند. حماد بن عثمان می‌گوید: از امام صادق × شنیدم که فرمود: «زنادقه در سال ۱۲۸ قمری، قیام می‌کنند (سیری در سیره ائمه اطهار، شهید مطهری، بی‌تا؛ مشکور، محمدجواد، ۱۳۷۵: ۲۱۰) و این سخن را که می‌گویم به خاطر آن است که در مصحف فاطمه ÷ نگاه کردم. (عطاردی: ۲۸۲) ولید بن صبیح می‌گوید: امام صادق × به من فرمود: «ای ولید! من در مصحف فاطمه ÷ دقت کردم و از آن مساله که پرسیدی، چیزی درباره فرزندان فلانی، در آن ندیدم جز گرد و غباری که بر اثر سم اسبان بلند می‌شود. (صفار: ۲۸۲). در روایات بسیاری از شاگردان امام صادق نقل شده که در مصحف فاطمه اسم تمام

- حاکمان آیند ذکر شده حتی مقدار حکومت شان و روایات ذیل حاکی از این مطالب است
۱. امام صادق × می فرماید: «اما مصحف فاطمه ÷ هر نوآوری که به وجود بیاید و نیز نام‌های کسانی که تا روز قیامت می آیند و حکومت دارند، در آن موجود است (مجلسی: ۲۶ / ۱۸). (مفید، ۲: ۱۴۱۳ / ۱۸۶)
 ۲. عبدالملک بن اعین می گوید: به امام صادق × عرض کردم که زیدیه و معتزله اطراف محمد بن عبدالله نفس زکیه. (مطهری همان: ۱۳۳). را گرفته اند، آیا او حاکم خواهد شد؟ در پاسخ فرمود: «به خدا قسم نزد من دو کتاب است که در آن کتاب‌ها نام هر پیامبر و نام هر حاکمی که در زمین حکومت کند موجود است. خیر! به خدا قسم که محمد بن عبدالله هیچ کدام از این‌ها نیست. (کلینی: ۱ / ۲۴۲).
 ۳. معلی بن خنیس می گوید: امام صادق × فرمود: «هیچ پیامبر و جانشین پیام آور و حاکمی نیست مگر آنکه در کتابی که نزد من موجود است، اسم آن‌ها ذکر شده است. خیر! به خدا قسم که از محمد بن عبدالله بن حسن در آن نامی نیست. (مجلسی: ۳۲ / ۴۷)

ذکر نام امامان معصوم

در صحیفه‌ای که قسمتی از مصحف فاطمه زهرا ÷ است و توسط جابر بن عبدالله انصاری در اختیار همگان قرار گرفته است نام‌های مبارک ائمه معصومین ^ یکی پس از دیگری ذکر شده است و این خود یکی از مطالب مصحف فاطمه را تشکیل می دهد. (مفید، محمد بن محمد، الاختصاص، ص ۲۱۰). این صحیفه به نقل‌های دیگری نیز رسیده است که در یکی از نقل‌ها علاوه بر اسامی ائمه معصومین ^ نام مادر هر یک از امامان نیز ذکر شده است (عطاردی: ۲۸۴).

نشانه امامت

مصحف فاطمه به عنوان اسرار رسالت و امامت، تنها در دست ائمه معصومین به یادگار ماند و در بین حجت‌های خدا در روی زمین، یکی پس از دیگری دست به دست گشت که در اختیار داشتن آن را یکی از نشانه‌های امامت دانسته‌اند. (حسینی تهرانی، ۱۴۱۶: ۱۴ / ۳۱۷)

الف) امام رضا × وقتی علامت و نشانه‌های امام معصوم را شمارش کرد فرمودند: «و یكون عنده مصحف فاطمة ÷؛ مصحف فاطمه ÷ در نزد او از نشانه‌های امامت می‌باشد.»

ب) روایات بسیاری دلالت دارد بر اینکه «جامعه»، «جفر» و «مصحف فاطمه» در نزد ائمه است که در فرصت مناسب به آن‌ها مراجعه و مشکلات و نیازهای فکری و علمی انسان‌ها را حل می‌کردند. تمام این آثار گنجینه‌های گران‌بهایی از معارف و دانش‌ها بود که تصور آن‌ها در افکار مادی ذهن بشر نمی‌گنجد.

بنا بر نقل‌های فراوان، مصحف فاطمه ÷ چونان میراثی در نزد امامان شیعه بوده است و آنان در پایان عمرشان، آن را به امام بعدی تحویل می‌دادند. در برخی روایات، همراه داشتن مصحف از نشانه‌های امامت به شماره آمده است. از این رو، مصحف فاطمه، مجموعه‌ای آکنده از حقایق الهی است که پیک ربانی آن‌ها را بر حضرت فاطمه قرائت کرده و امیرمؤمنان آن را نوشته و پس از حضرت علی × نزد فرزندانش (امامان شیعه) به میراث مانده و اکنون نزد امام دوازدهم است (طبری: ۲۸). در روایتی آمده است در مجلسی که جمعی از محدثان در محضر امام صادق × بودند، یکی از محدثان به ادعای عبدالله بن حسن مبنی بر امامت بنی‌حسن اشاره کرد! امام صادق × پس از سخنانی فرمود: ... به خدا قسم (در حالی که با دست به سینه‌اش اشاره می‌کرد) اسرار نبوت و نیز شمشیر و زره رسول الله در نزد ما است. و به خدا قسم مصحف فاطمه ÷ در نزد ما است (مجلسی: ۴۰/۲۶)

تصریح قرآن به کفر منکر ولایت به نقل از مصحف فاطمه

با توجه به اینکه طبق روایات بسیاری آیات اول سوره معارج پس از ماجرای حارث فهری در غدیر نازل شده، تصریح این آیات دلالت بر کفر منکر ولایت دارد، و این بدان معناست که انکار ولایت مانند انکار نبوت و توحید است. بدون آنکه نیاز به تفسیر داشته باشد خداوند می‌فرماید: «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ، لِّلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ». معنای این عبارات به ضمیمه ماجرای حارث چنین می‌شود (انصاری قمی، ۱۳۸۷: ۱/۴۰۵) حارث که ولایت علی × را نمی‌پذیرفت با زبان خودش درخواست عذابی نمود که بر او واقع شد و کافرین به ولایت

علی × قدرت دفع آن را نداشتند. امیرالمؤمنین × در این باره می‌فرماید: منم آن کسی که درباره دشمنانم چنین نازل شد: «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ، لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ»؛ معنایش کسی است که ولایت مرا انکار کرد.

امام صادق × هم درباره این آیه از مصحف فاطمه ÷ نقل می‌فرماید که منظور «منکر ولایت علی ×» است (اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۳۰/۱۵)

استناد امامان معصوم × به مصحف فاطمه ÷

۱) در روزگار امام صادق ×، نوادگان امام حسن مجتبی × جنبشی را بر ضد بنی امیه آغاز کرده و با کمک و همراهی سایر هاشمیان (اعم از بنی عباس و بنی الحسن و سایر تیره‌های بنی هاشم) مردم را بر علیه امویان به شورش و قیام وادار کردند و محور و کانون اصلی این قیام، فرزندان عبدالله بن الحسن بودند. خیلی‌ها باور داشتند که محمد، پسر عبدالله بن الحسن، در این جنبش به پیروزی و رهبری خواهد رسید. اما امام صادق × چنین اعتقادی نداشت.

۲) فضیل بن سکره، که یکی از یاران آن حضرت بود، گفت: روزی به محضر امام صادق × شرفیاب شدم، امام × به من فرمود: ای فضیل، آیا می‌دانی پیش از آمدنت به چه چیزی نگاه می‌کردم؟ فضیل گفت: نه، نمی‌دانم. امام × فرمود: داشتم به کتاب فاطمه ÷ نگاه می‌کردم. هیچ حاکمی در روی زمین به حکومت و ریاست نمی‌رسد، مگر این که با نامش و نام پدرش در کتاب فاطمه ÷ نوشته شده باشد. و من در این کتاب برای فرزندان حسن چیزی نیافتم. (کلینی: ۲۴۲/۱)

شبّهات اهل سنت درباره مصحف فاطمه

برخی از اهل سنت، شیعه را متهم کرده‌اند که آنان قرآن دیگری به نام مصحف فاطمه دارند؟ علامه عسگری می‌نویسد:

برخی نویسندگان اهل سنت تهمت دیگری به مدافعان مکتب اهل بیت ^ می‌زنند و می‌گویند که

آنان قرآن دیگری دارند به نام مصحف فاطمه؛ زیرا نام کتاب فاطمه مصحف است و برخی از مسلمانان در صدر اسلام قرآن را مصحف می‌نامیدند (عسکری، ۱۴۱۴: ۳۴/۲).

نقد دیگری که اهل سنت مطرح کرده‌اند این است که اعتقاد به چنین کتابی با خاتمیت پیامبر اسلام | و قطع نزول وحی بعد از مرگ آن حضرت | مغایرت دارد (عسکری همان) برای مثال، دکتر ناصر قفاری، از علمای وهابی معاصر، مدعی شده است که شیعیان با اعتقاد به آمدن وحی بر اهل بیت، «در واقع ادعای نبوت بر امامان خود کرده است ... مثلاً مصحف فاطمه...» (کیانی ۱۳۸۵: ۵).

نقد دیدگاه اهل سنت

از برخی روایات به دست می‌آید که از همان زمان‌های گذشته، اشکال اول در بین اهل سنت رواج داشته است و آنان می‌پنداشتند که شیعیان معتقدند بخشی از آیات تحریف و حذف شده در قرآن در این مصحف آمده است. از این رو ائمه^ع به شدت وجود هرگونه آیات قرآن در این مصحف را انکار کرده‌اند (مغنیه، بی تا: ۶۱) در حدیثی از امام صادق^ع می‌خوانیم: «به خدا قسم مصحف فاطمه نزد ما است و در آن یک آیه قرآن هم وجود ندارد». (کلینی: ۱/ ۲۳۸). یا این روایت که فرمود: «آن [مصحف فاطمه] سه برابر بزرگتر است از این مصحف [قرآن] شما، به خدا قسم در آن حتی یک حرف از قرآن شما نیست (موسوی، ۱۴۲۰: ۳۲۰).

علاوه بر ائمه امامیه، جمیع علمای شیعه به اتفاق اعلام نموده‌اند: «این کتاب به اعتقاد همه شیعیان با کتاب مقدس قرآن متفاوت است و قرآن دیگری در کنار آن به شمار نمی‌رود (فضل الله، ۱۳۸۱: ۱۶۱). در سال‌های اولیه نام مصحف علم برای قرآن نشده بود. از پیامبر نقل شده است که کسی که قرآن را در مصحف بخواند ثواب بیشتری می‌برد. در بعضی نصوص تاریخی نیز می‌بینیم که به هر کتابی مصحف گفته می‌شد. مانند مصاحف الروم (مهدوی راد، ۱۳۸۷: ۶۲).

تفاوت وحی قرآن با سایر وحی‌ها

شیعیان معتقدند که وحی و الهامی که به معصومان[^] می‌رسد با وحی قرآنی تفاوت دارد و به معنای نبوت آنان نیست. شیعیان برای تبیین این مفهوم از اصطلاح مُحَدَّث برای ائمه[^] و اصطلاح مُحَدَّثَه برای حضرت زهرا ÷ استفاده می‌کنند.

در روایات اهل سنت آمده است بعد از پیامبر افرادی هستند که با فرشته سخن خواهند گفت. همانطور که در بنی اسرائیل این‌گونه بود و این افراد از انبیاء نبوده‌اند. در منابع فریقین افراد زیادی از محدثین معرفی شده‌اند مانند عایشه و عمر در بین اهل سنت و حضرت زهرا ÷، دوازده امام و سلمان فارسی نزد شیعیان (مهدوی رادهمان: ۰۷۹).

دلایل اتهام به شیعه

الف: عدم رجوع به متون و منابع حدیثی و جوامع روایی شیعی و ناآگاهی و عدم اطلاع از اینکه تشیع که قائل است زهرا ی مرضیه ÷ دارای کتاب و مصحف بوده است مقصود چیست؟

ب: عناد و لجاجت با اندیشه‌های اسلام ناب و باورهای اعتقادی و معارف که از طریق امامان معصوم[^] این حجت‌های خدا در روی زمین در اختیار انسان‌ها گذارده شد.

شبهه دیگر و پاسخ از آن

آیا حضرت فاطمه ÷ پیامبر بود که فرشته بر او نازل می‌شد؟

نقد این شبهه

حضرت زهرا ÷ «محدثه» یعنی کسی که فرشته الهی با او گفتگو داشته است و این امر هرگز ملازم با پیامبری نیست.

با این توضیح که یکی از فضیلتی که برای حضرت زهرا برشمرده‌اند، که البته از بزرگ‌ترین فضیلت آن حضرت است، نزول جبرئیل بر وی می‌باشد. در کتاب کافی به سند

معتبر آمده که فاطمه پس از مرگ پدر دچار اندوهی عمیق شد. این بود که جبرئیل جهت عرض تسلیت خدمت ایشان آمده، و اخباری از آینده را برایش بیان نموده و علی × آنها را می نوشت. (کلینی: ۲ / ۳۵۵ - ۳۵۶). این نوشته‌ها بعدها به «مصحف فاطمه» مشهور شد (همان: ۳۶۴/۱) و به عنوان یکی از منابع علم ائمه، از امامی به امام دیگر سپرده شد. تا اینکه سرانجام به دست امام عصر رسید. (طبری: ۲۸) از این رو فاطمه عنوان «محدثه» یافت. یعنی کسی که با فرشتگان گفت و شنود دارد. (صدوق، ۱۳۸۵: ۱۸۲) این ویژگی مهم، ما را بر آن می دارد تا اندکی پیرامون چگونگی دستیابی فاطمه به وحی و وجه تمایز آن با وحی در نبوت، سخن بگوییم.

وحی تشریحی قرآن، مواردی غیر از آنچه را که ما به عنوان وحی بر انبیاء می شناسیم، را نیز وحی نامیده است. از جمله اینکه فرموده: *وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا* (و پروردگار تو به زنبور عسل وحی نمود که از کوهها، خانه هایی برگزین) (نحل/۶۸) و *فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرًا* (پس آنها را به صورت هفت آسمان در دو روز آفرید و در هر آسمانی، کار آن را وحی نمود) (فصلت/۱۲) و *إِذْ يُوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَيَّنُوا الَّذِينَ آمَنُوا* (و هنگامی که پروردگارت به فرشتگان وحی نمود، من با شما هستم کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم بدارید) (انفال/۱۲) و *وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ* (و به مادر موسی وحی کردیم که موسی را شیر بده و هنگامی که بر جان او ترسیدی، وی را به دریا بینداز) (قصص/۷) و *وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي* (و هنگامی که به حواریون وحی کردم که به من و رسولم (عیسی) ایمان بیاورید) (مائده/۱۱۱) و نیز نزول جبرئیل به صورت انسان بر مریم و سخن گفتن با وی. (مریم/۱۶/۲۱)

این آیات و تفاسیر آن می رساند آنچه از وحی شنیده شده که مخصوص پیامبران است، «وحی تشریحی» می باشد. ولی «وحی انبایی» بر غیر پیامبر نیز نازل می شود. تفاوت این دو قسم وحی در آن است که براساس وحی تشریحی، فرد به مقام نبوت نایل آمده ولی در وحی انبایی، بدون اینکه فرد از مقام نبوت برخوردار شود، به اخبار غیبی دست می یابد. نزول

وحی درباره حضرت زهرا نیز از قبیل وحی انبایی بوده و در آن مطالبی از جمله اخبار گذشته و آینده تا روز قیامت آمده است. (طبری: ۲۸)

محمدحسین ذهبی در «التفسیر و المفسرون» در باب تفسیر الشیعة از مصادر تفسیر امامیه چهار مصدر زیر را نام می‌برد: «مصحف علی، جفر، جامعه، و مصحف فاطمه» و پس از ذکر آنها گوید: «هذه هی اهمّ الاشیاء التي یستند اليها الامامیة الاثنا عشریة فی تفسیر هم لکتاب الله تعالی و هی کلها اوهام و اباطیل لا ثبوت لها الا فی عقول الشیعة».

نقد این شبیهه

تعصب کورکورانه این عالم نما را چنان گیج کرده که در همان کتاب خودش را تکذیب می‌کند، آنجا که مجمع البیان طبرسی را توصیف کرده، و تجلیل می‌کند و نمونه‌هایی از آن می‌آورد، و مستندات تفسیری او را ذکر می‌کند، که در میان آنها هیچیک از این چهار نیست، بلکه مستندات تفسیری مجمع البیان که مهم‌ترین تفاسیر امامیه است، همان کتاب و سنت مرفوع به پیغمبر اکرم، و عترت او و موقوفات صحابیان، و استنباطات جائز است. نعوذ بالله من شرور أنفسنا. مهم این است که علمای امامیه هرگز نخواسته‌اند با تهمت ناروا بر خصم غلبه کنند، و هرچند وسیله آن را در دست داشته‌اند، این موهبت هم از یمن تربیت ائمه معصومین^۱ است (دزفولی، ۱۳۵۴: ۴۷۳) و ضعیف. یکی از نیرنگ‌های معاندین امامیه آن است که فرق ضاله منتسب به شیعه مانند: کرامیه، خطاییه، باطنیه، و امثال آنها را از امامیه محسوب داشته، آنگاه عقاید باطل ایشان را بنام عقاید امامیه عرضه می‌دارند

نتیجه

از مجموع بررسی که در این پژوهش صورت پذیرفت به این نتیجه دست یافتیم

۱. این طور نبوده که مصحف، تنها به نوشته‌های آیات قرآن گفته شود بلکه نظرشان به معنای لغوی مصحف بوده چرا که به مجموعه صحیفه‌های نوشته شده بین دو جلد که به صورت کتاب درآمده باشد صحف یا مصحف می‌گویند

۲. پس از ارتحال رسول خدا | فرشته ای (به قولی جبرئیل) بر فاطمه ÷ نازل می شد و حقایقی را بر او عرضه می داشت و آن حضرت نیز آنها را برای امیر مؤمنان × نقل می فرمود و امام × آنها را مکتوب می کر

۳. جبرئیل - فرشته وحی - پیوسته بر او فرود می آمد و ناگواری ها و اندوه جدایی پدر را به خوبی ها جلوه می داد و به جانش آرامش می بخشید. به او از پدر و جایگاه بلندش در نزد پروردگار خبر می داد و نیز از حوادث آینده که بعد از فاطمه ÷ نسبت به فرزندانش واقع خواهد شد گزارش می داد

۴. این کتاب نزد امامان شیعه بوده و بین آنان دست به دست می شده است و دیگران بدین کتاب دسترسی نداشته و ندارند. این کتاب اکنون در دست امام زمان # است

۵. علاوه بر ائمه امامیه، جمیع علمای شیعه به اتفاق اعلام نموده اند: «این کتاب به اعتقاد همه شیعیان با کتاب مقدس قرآن متفاوت است و قرآن دیگری در کنار آن به شمار نمی رود

۶. دلایل اتهام به شیعه از دو چیز نشأت گرفته الف: عدم رجوع به متون و منابع حدیثی و جوامع روایی شیعی و ناآگاهی و عدم اطلاع از اینکه تشیع که قائل است زهرای مرضیه ÷ دارای کتاب و مصحف بوده است مقصود چیست؟

ب: عناد و لجاجت با اندیشه های اسلام ناب و باورهای اعتقادی و معارف که از طریق امامان معصوم ^ این حجت های خدا در روی زمین در اختیار انسان ها گذارده شد.

کتابنامه

- ابن منظور، ابو الفضل، جمال‌الدین، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع - دار صادر، بیروت، سوم، ۱۴۱۴ق.
- انصاری، محمدباقر، غدیر در قرآن، قرآن در غدیر، دلیل ما - ایران - قم، چاپ: ۱، ۱۳۸۷ش.
- بحرانی اصفهانی عبدالله، عوالم العلوم، قم: موسسه الامام المهدی، عطر عترت، ۱۳۸۲
- جعفری الاحتجاج، ترجمه جعفری ترجمه انتشارات اسلامیه تهران، ۱۳۸۱ش.
- حسن زاده آملی، حسن، شرح فص حکمة عصمتیه فی کلمة فاطمیه، نشر طوبی، ۱۳۷۹.
- حسینی تهرانی محمد حسین، امام شناسی مشهد، ۱۴۲۶ش.
- خمینی سید روح‌الله، صحیفه نور، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی &، ۱۳۸۸ش.
- رضوانی علی اصغر شیعه شناسی و پاسخ به شبهات نشر مشعر.
- رفیعی علی، درآمدی بر سیره فاطمی ×، انتشارات زمزم هدایت وابسته به پژوهشکده علوم ۱۳۸۷.
- سبحانی، جعفر، الأضواء علی عقائد الشیعة الإمامیه ناشر موسسه صادق بی‌تا.
- سبحانی، جعفر، بحوث فی الملل و النحل ناشر: مؤسسه امام صادق بی‌تا.
- شفیعی مازندرانی درس‌هایی از وصیت نامه امام خمینی &، نسخه متنی محمد شفیع مازندرانی نشر معارف ۱۳۹۰ش.
- صدوق، علل الشرایع، نجف، مکتبه الحیدریه، ۱۳۸۵.
- صفار قمی، محمد بن فروخ، بصائر الدرجات، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۴۱۴ق.
- طبری، محمد بن جریر، دلائل الامامة، قم، دارالذخائر للمطبوعات، بی‌تا.
- طبری، محمد پاسخ جوان شیعی به پرسش‌های وهابیان نشر مشعر: تهران، ۱۳۸۶ش.
- عطاردی، عزیزالله، مسند فاطمة الزهرا، تهران، عطارد، ۱۳۸۶ش.
- فضل‌الله، سید محمد حسین، فاطمه زهراء، ترجمه ما موری، تهران، دارالملک، نوبت اول، ۱۳۸۱.

- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۶۵ش.
- کمالی دزفولی، علی، قانون تفسیر، کتابخانه صدر، تهران، چاپ اول، ۱۳۵۴ش.
- کیانی، مهندس، کدامین راه، قم، معصومین، نوبت اول، ۱۳۸۵.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسة الوفا، ۱۴۰۴ق.
- محمود رامیار تاریخ قرآن نشر اندیشه ۱۳۴۶ش.
- مشکور، محمدجواد، فرهنگ فرق اسلام، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵ش.
- مطهری مرتضی سیری در سیره ائمه اطهار، انتشارات صدرا بی تا.
- مغنیه محمدجواد الجوامع و الفوارق بین السنة و الشیعة بیروت، ۱۴۱۴ق.
- مغنیه، محمدجواد، الشیعة فی المیزان، بی تا بی جا.
- مفید، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ق.
- موسوی، السید محمدباقر، الکوثر فی احوال فاطمه، قم، الطبعة الاولى، ۱۴۲۰ق.
- مهدوی راد، محمدعلی، مصحف فاطمه، در دانشنامه فاطمی، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۳.
- نورالله مرعشی إحقاق الحق و إزهاق الباطل، قاضی مکتبة آية الله مرعشی نجفی ۱۴۰۹ق.